

brik«, en helhedsopfattelse som naturligvis rummer indbyggede modsætninger. Disse modsætninger er søgt sammensat i bogen om fabrikkens historie hvilket da også fremgår af hvem der har ydet økonomisk støtte til projektet: fagforeninger, banker, tobaksindustrien, kommunen og Færch-familien for at nævne de vigtigste. En sådan mangfoldighed er problematisk og stiller krav om at hæve sig op over det dogmatiske standpunkt og et snævert udgangspunkt som henholdsvis »Arbejderhistorie« og et historisk institut ved en højere læreanstalt, hvor friheden til at dyrke de optimale krav er til stede. Risikoen for faglig skizofreni er mere påtrængende her i provinsen, og det ligger som nævnt i den nuancerede målgruppe for vort arbejde. Således har jeg på een og samme tid skrevet på jubilæumsskrifter for en foderstofforening, en bank og en fagforening; indtrykket er at alle parter har været tilfredse med arbejdet og det engagement der ligger i det. Så vidt kan holdningsløshed altså komme, vil man derpå hævde fra de sikre bastioner rundt omkring. Ikke nødvendigvis, de tre nævnte bestillingsarbejder bygger således hver især på en fælles idé om frihed og solidaritet fra begyndelsen, om end udgangspunkterne har været vidt forskellige. Ved indlevelse i udgangspunktets idealisme kan skildringen i alle tilfælde blive engageret og saglig på een og samme tid; fordringen til lokalhistorikeren er tolerance og vilje til ikke at betragte sin egen navle som universets midtpunkt.

Metodiske konsekvenser får dette arbejde og dets vidt forskellige krav under alle omstændigheder; dog uden at det nødvendigvis medfører en mindre grad af lødighed ud fra videnskabelige krav. Det kildesøgende og kildekritiske arbejde er til en vis grad ikke anderledes end på andre institutioner, men indeholder bredere aspekter i form af hensyntagen til mundtlige kilder og den del af fortidens virkelighed som stadig eksisterer i form

af genstande på landets museer. Derfor kan skildringen af »byens fabrik« ikke tage udgangspunkt hverken i en snæver økonomisk-statistisk tilgangsvinkel eller en materialistisk metode, som begge udelukker væsentlige bevidsthedsmæssige aspekter i en sådan undersøgelse. Opgaven bliver sværere at løse og ulig lettere at kritisere med udgangspunkt i en fasttømret historieopfattelse, der betraget fra en vestlig udkant af riget er fortvivlende (og herlig umulig?) at fastholde. Her er ikke rum for fetichisme af hverken den ene eller anden slags, et forhold som i det lokalhistoriske arbejde bundet i den nærhed historikeren får til de mennesker og det samfund hvis udvikling skal undersøges og beskrives. I højere grad end andetsteds får lokalhistorikeren chancen for at føle sig som en del af den helhed, der arbejdes med. At dette forhold i metodisk henseende må føre i idealistisk retning, da det er svært at forholde sig nøgternt analyserende eller strengt enøjet til lokale forhold, kan vel ikke udelukkende anses for noget negativt. Chancen for faglig og menneskelig udvikling ligger i udfordringen; så det er vel ikke så ringe endda.

Poul E. Porskær Poulsen:
Et svar til Inge Bundsgaard og
Sidsel Eriksen¹

Først tak for kommentaren. Det er rart at få respons, specielt når den er kvalificeret. Inge Bundsgaard og Sidsel Eriksens (IB & SE) egne undersøgelser specielt i forbindelse med logevæsenet er grundige og interessante, og er med til at nuancere det billede af afholdsbevægelsen, som jeg fremstillede i min artikel. Afholdssagen er en stor og kompliceret størrelse at arbejde med, bl.a. fordi der har eksisteret så mange forskellige organiseringer,

1. Poul E. Porskær Poulsen: Afholdsbevægelsen som disciplineringsagent. En skitse til belysning af afholdsbevægelsens ideologi på lokalt plan i Silkeborg og i bevægelsens propaganda. Fortid og Nutid bd. XXXII, 1985 s. 163 ff. og Inge Bundsgaard og Sidsel Eriksen: Hvem disciplinerer hvem? Fortid og Nutid, XXXIII 1986 s. 55

hvilket IB & SE også illustrerer meget fint for Silkeborgs vedkommende. Ligeledes er nuanceringen af alkoholstatistikken og bemærkningerne omkring de nye stærkere ølsorter af betydning. Dem tager jeg til mig. Der er næsten altid overvældende konsekvenser forbundet med at benytte statistik – og enhver nuancering og præcisering er på sin plads.

Men der er også en mere direkte kritik af udgangspunktet for min artikel, som jeg nødvendigvis må forholde mig til, eftersom jeg tillægges synspunkter, der ikke fremgår af min artikel. Det bunder formodentlig i et forskelligt udgangspunkt – teoretisk og metodisk – idet flere af de argumenter der lægges på bordet imod mine synspunkter og resultater, passer meget fint ind i den disciplineringsvinkel, som jeg anlægger, men som IB & SE ikke vil bruge, selvom de anerkender mulighederne heri. Jeg skal ganske kort tage et par spørgsmål op i det følgende.

IB & SE griber først fat i baggrunden for afholdsbevægelsens opståen – og gør opmærksom på, at jeg sammenblander to argumenter. Nemlig at industrialiseringen og den dermed følgende proletarisering af arbejderne medførte et stigende drikkeri – og at industrialiseringen betød en nødvendig disciplinering af arbejderne for at udrydde en tidligere tids opfattelse af arbejde og drikkeri. Og det er rigtigt – det gør jeg faktisk: Med udgangspunkt i mange grundige engelske undersøgelser lægger jeg vægt på begge argumenter. Nemlig på den ene side at arbejderne ved industrialiseringen blev rykket op fra deres (måske landlige) rod og installeredes i et storby-fabriks-miljø. Dette medførte »tab af identitet og orientering (anomi) for industriarbejderne, nød og elendighed trivedes i de sammenpressede boligkvarterer, hvilket igen medførte en alkoholisering af arbejderne.«² På den anden side betød den industrielle udvikling også, at der med den stadige specialisering og mekanisering krævedes søbre arbejdere – arbejderne måtte disciplineres, så den førkapitalistiske og rurale arbejdsmoral kun-

ne udskiftes med en kapitalistisk arbejdsmoral. Jeg anlægger altså det synspunkt, at der findes to faser i industrialiseringen – men de to faser, som fremstår så klart i England, er jo blandet godt og grundigt sammen i Danmark, p.g.a. den specielle danske industrialiseringsproces. Der skete altså parallelt den udvikling at drikkeriet ændrer karakter i forbindelse med industrialiseringsprocessen, samtidig med at synliggørelsen og den ændrede moral initierede et arbejde for at fremme ædrueligheden. En opfattelse, der understøttes af at den afholdsbevægelse, der var søgt oprettet i 1840'erne, ikke gav resultat. Industrialiseringen og ændringen af arbejdsmoralen havde givetvis ikke nået et stade, der kunne gøre ædruelighedskampen til en folkebevægelse, som det var tilfældet i 1880'erne.

IB & SE anfægter desuden at den voksende ædruelighed hos bønderne skulle være en følge af de bevidsthedsmæssige ændringer, der fulgte med kapitaliseringen af landbruget. Og IB & SE ser de folkelige bevægelser som vigtige organer til fremme af afholdenhed. Det er rigtigt, men ikke i modsætning til min påstand, idet det jo netop var inden for de folkelige bevægelser, at kapitaliseringen og den følgende bevidsthedsændring sattes i scene. Foreningerne og bevægelserne var netop adækvate institutioner til at lære sig selv at agere i et samfund under forandring.

Dernæst spørgsmålet om der var tale om en småborgerlig organisering eller ej. IB & SE medgiver at værdierne: sømmelighed, ro og orden, sædelighed, personlig fremgang, som bl.a. afholdsbevægelsen formulerede, var småborgerlige idealer, men vil ikke anlægge en disciplineringsvinkel, idet de fastslår at der nok snarere var tale om selvdisciplinering. Det er klart at der i allerhøjeste grad var tale om selvdisciplinering, men ikke ud i den blå luft. I propagandaen vistes meget klart og kontant at afholdenhed gav fremgang i det kapitalistiske samfund – og i »det virkelige liv« gik der jo lyslevende afholdende eksemplarer rundt, der ikke drak lønnen op, og

2. S. 165 i min artikel. Se desuden Thompson og Lamberts artikler, note 8, s. 165.

som derfor kunne svinge sig op i et lag af respektabel højere arbejderklasse. De dyder, der fremmedes i især det lokale afholdsmiljø var i modstrid med håndværkerkulturen – og det er på ingen måde i modsætning til disciplineringsstenen, at man opfordrede mestrene til ikke at forlede svendene til druk. Tværtimod er det en bekræftelse af nødvendigheden af at få udryddet de gamle ritualer og vaner i det moderne samfund, hvilket som bekendt er disciplineringsstenens omdrejningspunkt. Ifølge IB & SE's opfattelse af min artikel ser jeg disciplineringen som en blot udefra/ovenfra-kommende bevægelse. Det er ikke tilfældet, og hvis man får den opfattelse ud fra læsning af artiklen, så beklager jeg det. Selvom de personer, der fremmede ideologien ikke kan betegnes som småborgere, så ændrer det dog ikke ved ideologiens indhold. Samtidig er det dog også klart, at opdragelsesbestrebelseerne mod arbejderklassen var omfattende og ikke uden betydning. Påvirkning både udefra og indefra er vævet tæt sammen – men er dog fortsat et udtryk for en påvirkning, der skal ændre menneskene bevidsthedsmæssigt og mentalt til det kapitalistiske samfund. Dette viser IB & SE faktisk selv igennem deres undersøgelser, men vil ikke drage de nærliggende konklusioner. Og det er påfaldende eftersom IB & SE jo dog også har øje for den samfundsmæssige forandring, der lå forud for og parallelt med bevægelsen. Uden at forbinde disse forhold fremstår afholdsbevægelsen, hårdt sagt, som noget der opstod af sig selv.

Jeg er enig med IB & SE i at afholdsbevægelsen var med til at gøde jordbunden for arbejderbevægelsen, men jeg har ikke, som IB & SE tolker det, postuleret nogen årsagsforklaring mellem afholdsbevægelsen og reformismens gennemslag i arbejderbevægelsen (se selv s. 181–82), selvom jeg ser nogle ten-

denser, der er sammenfaldende. Min pointe er at sammenhængen kan anes, især fordi de førende lag i arbejderbevægelsen, de faglærte, respektable arbejdere, også meget vel kunne være afholdsfolk, som IB & SE også viser det. Sammenhængen ligger i disse personsammenfald, og i en tilpasning til det borgerlige samfunds normer, og derved, som Anker Gemzøe siger det: »...skubbes den radikale solidaritet, det radikale antiautoritetselement og den radikale mistro til den borgerlige uddannelse og kultur i baggrunden og fortrænges«. ³

Derfor vil jeg fortsat fastholde, at respektabilitetsproblematikken, som IB & SE i øvrigt ikke forholder sig til, er et vigtigt led i forståelsen af sammenhængen mellem arbejderbevægelsen og afholdsbevægelsen.

Ligeledes mener jeg fortsat, at disciplineringsaspektet er en rimelig, men ikke endegyldig måde at betragte afholdsbevægelsen på, fordi man med den kan forstå noget af afholdssagens relative succes. Jeg har gennem artiklen påpeget at disciplineringen viste sig på mange måder – internt og eksternt – dels gennem den udefrakommende ideologiske indflydelse i propagandaen og oplysningen, og dels gennem en opbygning af et lokalt alkoholfrit miljø til afløsning af den livsverden, der var overhalet. Disciplinering er selvfølgelig ikke kun lig med udefra eller ovenfra kommende pres – men i mindst lige så høj grad er der tale om at individerne lærer at styre sig selv. Afholdsbevægelsen blev et led i den bevægelse, der skulle placere den bevidstheds- og mentalitetsmæssige verden i niveau med kravene fra en ændret samfundsmæssig virkelighed.

Men nok om det: I stedet for at fortsætte med argumentation og udfald vil jeg opfordre til at læse de to indlæg i Fortid og Nutid. De supplerer nemlig hinanden fint.

3. Se note 39, s. 178 i min artikel.